

fejezetben, hogy „Isten örömöt talál abban, ha teremtményei mindjobban megközelítik a bennük megtestesített ideális elképzelést” – Kállay szerint az emberben legfeljebb érzékelés van, amely a kellemest és a kellemetlent megkülönbözteti, de nincs semmiféle megvalósítandó idea. Így a Mill-szövegnek a Bildung-eszméhez kötődő rétegét, amelyre a Humboldtól származó mottó is felhívja az olvasó figyelmét, Kállay ezen az idézett elutasításon túl nem is érinti. A mű megjelenése és az előszó megírása között nyolc évben elkezdődött Európában egy gondolkodástörténeti jelentőségű szemléletváltás, amelyről Thomas Kuhn A TUDOMÁNYOS FORRADALMAK SZERKEZETE című művében azt írja, Darwin 1859-ben megjelent főművéhez kapcsolva a folyamat kezdetét, hogy ennek lényege az emberben vagy természetben meglévő eszme, terv, isteni cél kiiktatása volt. „Sokak szemében e teleologikus evolúció kiiktatása volt Darwin gondolatainak leglényegesebb és legkevésbé elfogadható mozzanata. A FAJOK EREDETE nem ismert el sem isten, sem a természet által kítűzött célt.” A Kállay-előszóban nem szerepel az a néhány évvel később a magyar politikai gondolkodásban, az irodalmi kritikában, sőt a költészetben is roppant népszerűvé vált (hol diadallal, hol megborzongva idézett) darwini nézet, hogy az evolúció mozgatóereje – a kiiktatott eszme, terv helyett – a természetes kiválasztódás, a létért folytatott küzdelem: a létharc. Mégis, függetlenül a háttértörténeti kérdésektől, úgy tűnik, álláspontja már e Kuhn által leírt darwiniánus szemléletváltás utáni – míg a Millé az előtti.

Takáts József

AZ ÚJRAOLVASÁS POÉTIKÁJA

Mattei Călinescu: Rereading
Yale University Press, New Haven & London,
1993. 327 oldal

Minden bizonnyal itt volt már az ideje annak, hogy valaki ismét fölfedezze az újraolvasást. Az olvasásorientált irodalomelméletek vagy befogadásesztétikák előkészítették a „tere-

pet”: lehetővé tették, hogy a befogadás folyamatának alapos elemzése során újabb és újabb részletekre lehessen figyelni, illetve felfigyelni. Az újraolvasás – a szót Călinescu gyakran (újra)olvasás formában használja, jelezve az egyszeri olvasáshoz kapcsolódó erős viszonyt – azért tűnik különlegesen fontosnak, mivel elméleti át nem gondoltsága óriási hiány a kritikai gondolkodás számára. Călinescu az EPILÓGUS-ban említi az újraolvasás birodalmának ezt a részletét, és bár könyvének elsődlegesen nem célja, hogy ezzel a kérdéssel foglalkozzon, számomra – a könyv olvasása és végiggondolása kapcsán – épp ez tűnt a leglényegesebbnek. Arról van szó, mennyire nem is vagyunk tudatában annak, hogy a kritikai gondolkodás (az irodalomtörténettől az elméletig, a lexikoncikkektől a monográfiáig és egészen a recenzióig) teljes egészében újraolvasáson alapul, és így magán kell viselnie ennek minden jelét és következményét. Ha átgondoljuk és elfogadjuk, hogy az újraolvasás mikéntje és hogyanja, szerkezete, eredménye (egyszóval poétikája) különbözik az első olvasat nyújtotta eredményektől, akkor fontossága az önreflexív kritika számára nyilvánvalóvá válik, hiszen az irodalomértés kimondatlan szabálya, hogy csak alapos, tehát többszöri olvasáson alapuló szövegismeret tekint adekvátnak (a többszöri olvasás fogalma az átlapozástól a szöveg kívülről való megtanulásáig terjed, ám mindenképpen visszacsatolást, megerősítést jelent).

Călinescu maga nem kritikaelméletet írt, inkább megközelítési módokat kínál, problémákat vet föl, a legkülönbözőbb irányokból igyekszik megközelíteni az újraolvasás jelentőségét (pszichológia, pszichoanalízis, játékelmélet, történetírás, szociológia és természetesen irodalomelmélet); mindezeket konkrét elemzések egészítik ki (az elemzett szerzők Borges, Nabokov, Robbe-Grillet és Henry James). A vállalkozás egészére jellemző a nyitottság, adott esetben a vállalt végig nem gondoltság, illetve befejezetlenség – több kérdést vet föl, mint amennyit megválaszol.

A könyv négy részre oszlik, az első (MODELS OF READING) az olvasás különböző modelljeivel foglalkozik, bevezető résznek tekinthető, és leginkább néhány eminens olvasásérdekelt irodalomelmélet-íróra koncentrálna, mint például Roman Ingarden és Roland

Barthes. Mindketten egy norma képviselőjeként jelennek meg: Ingarden mint aki az első olvasat fontosságát hangsúlyozza az esztétikai élmény kialakulása szempontjából, míg Barthes a *par excellence* újraolvasó, aki az alapvetően újraolvasásra szánt műveket részesíti előnyben. Barthes ellentétpárja: a *lisible* (olvasható) és *scriptible* (írható, illetve újraírható) szövegek itt az olvasható és az újraolvasható szövegek dichotómiájává alakul át. Barthes-tól eredeztetni Călinescu azt az elképzelést is, hogy létezik újraolvasás a kezdetektől, tehát elsőre, amikor az első, lineáris olvasat során felfüggesztődik a szigorú diakronia, megszűnnek a szöveg előtti és utáni, és az olvasás során megélt idő „*mitikus, körkörös idővé*” alakul át. A szembeállítás legfontosabb jellemzői – amelyek Călinescu érvelése szerint kétségre vonhatók – a következők: az első olvasat lineáris, diakronikus, időben megélt, és valamiféle „szűzi” jelleggel bír, míg az újraolvasás ide-oda cikázik (a részletek és az egész ismerete révén), szinkronikus, térbeli karakterrel bír, és jóval „*ravaszabb*”, szofisztikusabb az előbbinél. Mint az sejthető, Călinescu az utóbbi mellett érvel, sőt egészen odáig megy, hogy kétségre vonja egy első „szűzi” olvasat lehetőségét. Érvelése szerint nincsen olyan olvasás, amely ne lenne megfertőzve előzetes ismeretek és elvárások által, minden könyvről, amit a kezünkbe veszünk, előre tudunk valamit, s ezek az ismeretek irányítják az olvasást – hasonlóképpen, mint ahogy az első olvasat irányítja az esetleges újraolvasást.

A második rész (HISTORY, PSYCHOLOGY, POETICS) történelmi kontextusba helyezi a kérdést, áttekintést adva az olvasás szempontjából fontosabb pillanatokról, illetve az olvasás életkor, szituáció és helyszín által befolyásolt tényezőivel foglalkozik. Az olvasás történetének központi dátuma természetesen a reformáció és a könyvnyomtatás felfedezése. Érdekes megkülönböztetés a könyvnyomtatás előtti *intenzív* olvasás, és a könyvek szaporodásával együtt kialakuló *extenzív* olvasás elválasztása (egészen a fogyasztói társadalom szokásait kiszolgáló, fogyasztásra szánt bestseller-irodalom olvasásáig). Nem hiányozhat az elemzésből „*Don Quijote könyvtára*”, a Cervantestól eredeztetett probléma sem, ami tulajdonképpen nem más, mint a cenzúra kérdése: mi az, amit lehet olvasni és

újraolvasni, illetve mi az, ami – mint Don Quijote esetében is – ártalmas, veszélyes. Az olvasás kérdésének történelmi kontextusába tartozik az olvasás-újraolvasás vita egy másik szempontból, mégpedig a kánon szempontjából: ez a klasszikusok kérdése. Valóban elgondolkodtató és a maga módján megvilágosítóan egyszerű azt mondani, hogy a kánonkusság kérdése egészen egyszerűen az újraolvasás kérdése. Mindezt egy a különleges olvasáshelyzetekkel (egy rab, amint Proustot olvas) és különböző életkorok különböző olvasási szokásaival foglalkozó fejezet követi. A második részt egy olvasáspoétika vázlata zárja.

A harmadik rész (PLAY) Nabokov PALE FIRE című regényének elemzésével indít, és az (újra)olvasás ludisztikus mozzanataival foglalkozik. Ide tartozik az intertextualitás kérdése, illetve a különböző játékelméletek alkalmazhatósága egy olvasásérdekelt irodalomelmélet számára. Itt kapnak helyet olyan problémák, mint például az, hogy játék-e az olvasás vagy munka (egyáltalán hogyan különböztethető meg egymástól a kettő), milyen szerepe van a figyelemnek, a lekötöttségnek az olvasás szempontjából, és itt kap helyet egy PSZICHOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSEK című fejezet is, amely Freuddal és az olvasásnak mint játéknak az elméletével foglalkozik. Az olvasásnak, csakúgy, mint a játéknak, megvannak a maga keretei, határai, szabályai – ez a megközelítés alapja. A játékok alapulhatnak szabályokon, illetve elhíthetesen (*make-believe*), s mindez könnyen alkalmazható irodalmi szövegekre. A fikcionalitás problémája is itt kap helyet: a játék fikciós jellege hasonlít az irodalom fikcionális státusára. Az utolsó fejezet már átvezet az utolsó rész (REREADING FOR THE SECRET) központi kérdéséhez: a titok kérdéséhez.

Az olvasás és a titok vagy rejtély így együtt természetesen a detektívirodalmat idézi, és valóban: a legtipikusabban első olvasatra, megfejtésre szánt irodalmi műfaj a krimi, Călinescu ekként is elemzi, eközben azonban fölveti a titoknak egy másik, elsősorban (bár nem kizárólag) az úgynevezett magasabb irodalmi művek esetében működő aspektusát: azt, hogy a titok, illetve elmondásának mikéntje elsőrangú szerepet játszik az olvasó érdeklődésének ösztönzésében, illetve az újraolvasásra való felszólításban. Az angolszász

közönség számára az egyik legismertebb példa Henry James A CSAVAR FORDUL EGYET című regénye, de Călinescu James egy másik regényét is elemzi (THE PRIVATE LIFE). Az olvasás folyamata egyfajta kincskeresés, a textuális hézagok kitöltése a teljes olvasat kincsének reményében. Mindez fokozottan érvényes a modernitás irodalmában, gondoljunk olyan szerzőkre, mint például Joyce. A kincskeresés metaforája elvezet az interpretáció „politikájához”. Mint arra már utaltam, a kötetet záró EPILOGUS a legreflexívebb, és a könyv egyfajta újraolvasásra buzdító önértelmezése, amely az interpretációknak az újraolvasáson alapuló rendszerére is felhívja a figyelmet. Mindez elvezet az újírás kérdéséig, s a magyar olvasók ironikus módon szembeesülhetnek is ezzel a kérdéssel. A kötet első részének egy korábbi, később átdolgozott verziója ugyanis megjelent magyarul a *Literatura* 1991/1-es számában (OLVASÁS ÉS ÚJRAOLVASÁS: A MEGÉRTÉS TÉRBELI ÉS IDŐBELI MODELLEI, Kappanyos András fordítása). A recenzió így oda utalhatja az érdeklődőket, bár annak tudatában, hogy amit olvasni fognak, az nem ugyanaz lesz. Mint ahogy egyetlen olvasat sem azonos a másikkal.

Matei Călinescu 1934-ben született Romániában. 1958 és 1973 között íróként és irodalomtörténészként működik Romániában, három verseskötetet, hét tanulmánykötetet és egy regényt jelentet meg, ez utóbbi magyarul is olvasható (ZACHARIAS LICHTER ÉLETE ÉS NÉZETEI. Szilágyi Domokos fordítása. Kriterion, Bukarest, 1971). 1973-ban az Egyesült Államokba emigrál, jelenleg a bloomingtoni Indiana Egyetemen az összehasonlító irodalomtudomány professzora. Angol nyelvű munkái: *FACES OF MODERNITY: AVANT-GARDE, DECADENCE, KITSCH* (1977), ennek bővített kiadása a *FIVE FACES OF MODERNITY: MODERNISM, AVANT-GARDE, DECADENCE, KITSCH, POSTMODERNISM* (1986). Társ szerkesztője az *EXPLORING POSTMODERNISM* (1988) című kötetnek. Legújabb angol könyve (REREADING, 1993) a fenti recenzió tárgya. 1994-ben Bukarestben jelent meg Ion Vianuval közösen írt *AMINTIRI ÎN DIALOG (EMLÉKEZÉSEK DIALÓGUSBAN)* című munkája, amely egyrészt emlékezés romániai éveire, másrészt a román demokratikus ellenzék

személyes hangvételű története. Matei Călinescu jelenleg REREADING POETRY című kötetén dolgozik (amely a REREADING párja lesz), valamint Románia harmincas éveinek szellemi életét tárgyaló könyvét készíti elő.

Nemes Péter

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

AZ ÉN FÜLEM, A MI FÜLÜNK ÉS AZ EMERSONI HAGYOMÁNY

„A szerelmes levelek mind nevetségesek” – jut eszembe néha Álvaro de Campos verssora, s arra gondolok, vajon mi lehetett a véleménye az olvasói levelekről, vitacikkekről és viszonzásokról. Én mindenesetre nem kedvelem túlságosan ezt a műfajt. Horkay Hörcher Ferenc recenziója (*Holmi*, 1996/2.) az általam szerkesztett A FILOZÓFUS AZ AMERIKAI ÉLETBEN című kötetéről most mégis néhány megjegyzésre készlet. Egyetértek ugyanis vele abban, hogy a kötet írásai „hangsúlyosan válogatás eredményeként kerültek egymás mellé”, s így igaz van abban is, hogy elkelt volna melléjük egy kísérőtanulmány. Ennek elmaradása az én személyes mulasztásom, annál is inkább, mert a kötetet valóban a magaménak érzem, sőt szerénytelenül úgy gondolom, hogy a benne található írások rólam is elmondanak valamit. Semmiképpen sem beszélnek azonban helyettem. Az olvasónak így csupán az a néhány sor nyújt eligazítást, mely a könyv hátsó borítójára került. Az ilyesmit hívják fülszövegek.

Az utószó hiánya miatti kritikára számítottam, ráadásul a fülszöveggel sem vagyok igazán elégedett. Túlságosan is tekervényes ahhoz, hogy eleget tehetne a tájékoztatás és a figyelemfelkeltés feladatának. Ám e feladat, a fülszöveg funkciójának különös felreértéséről tanúskodik, hogy Horkay ennek „téziséből” beszél, és „pragmatizmusértelmezésként” utal rá. Megtisztelő persze, hogy a fülszöveg szavait ilyen komolyan mérlegre teszi, de talán már ér-